

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО

Н. В. Невідома

**ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ
ОРГАНІЗОВАНОЮ ГРУПОЮ**

Монографія

Харків
«Право»
2017

УДК 343.237(477)
ББК 67.9(4УКР)308
Н40

*Рекомендовано до друку вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 6 від 23 грудня 2016 р.)*

Рецензенти:

С. Я. Лихова – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права і процесу Юридичного інституту Національного авіаційного університету України;

Б. М. Головкін – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Науковий редактор:

Л. М. Демидова – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Невідома Н. В.

Н40 Вчинення злочину організованою групою : монографія / Н. В. Невідома. – Х. : Право, 2017. – 224 с.

ISBN 978-966-937-171-3

Монографія становить собою перше системне й комплексне кримінально-правове дослідження, присвячене вчиненню злочину організованою групою, здійснене на підставі КК України 2001 р. з урахуванням історичного, національного й зарубіжного досвіду боротьби із цим кримінально-правовим явищем. У роботі здійснено комплексний аналіз поняття «вчинення злочину організованою групою», закріпленого в ч. 3 ст. 28 КК України, з виділенням і розкриттям ознак останнього. Особлива увага приділена розв'язанню актуальних проблем слідчо-судової практики стосовно кваліфікації злочинів, учинених таким стійким злочинним об'єднанням. Сформульовані пропозиції щодо вдосконалення кримінального законодавства.

Видання адресоване правникам-науковцям і практикам, викладачам, аспірантам, студентам юридичних вищих навчальних закладів, а також всім тим, хто цікавиться проблематикою кримінальної відповідальності за вчинення злочину організованою групою.

**УДК 343.237(477)
ББК 67.9(4УКР)308**

ISBN 978-966-937-171-3

© Невідома Н. В., 2017
© Оформлення. Видавництво «Право»,
2017

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	5
--------------------------------	---

ВСТУП	6
-------------	---

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИЧНІ, ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ ОРГАНІЗОВАНОЮ ГРУПОЮ

§ 1.1. Історія становлення законодавства та наукової думки про вчинення злочину організованою групою до 1917 року.....	9
§ 1.2. Історія розвитку вчення й законодавства про вчинення злочину організованою групою в 1917–2001 роках	27
§ 1.3. Зарубіжний та міжнародний досвід боротьби зі вчиненням злочину організованою групою.....	47
<i>Висновки до розділу 1.....</i>	<i>66</i>

РОЗДІЛ 2

ПОНЯТТЯ «ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ ОРГАНІЗОВАНОЮ ГРУПОЮ», ЙОГО ОЗНАКИ Й ЗНАЧЕННЯ

§ 2.1. Поняття «вчинення злочину організованою групою»: концептуальні засади дослідження, загальна характеристика і значення.....	69
§ 2.2. Об'єктивні ознаки вчинення злочину організованою групою.....	92
§ 2.3. Об'єктивно-суб'єктивні ознаки вчинення злочину організованою групою.....	117
§ 2.4. Суб'єктивні ознаки вчинення злочину організованою групою	136
<i>Висновки до розділу 2.....</i>	<i>143</i>

РОЗДІЛ 3

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ, ВЧИНЕНІ ОРГАНІЗОВАНОЮ ГРУПОЮ

§ 3.1. Законодавча регламентація кримінальної відповідальності за злочини, вчинені організованою групою	148
--	-----

§ 3.2. Кваліфікація злочинів, вчинених організованою групою	164
<i>Висновки до розділу 3</i>	179
ВИСНОВКИ	182
ДОДАТКИ	186
Додаток А.....	186
Додаток Б.....	187
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	192

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВУЦВК	– Всеукраїнський центральний виконавчий комітет
ВЦВК	– Всеросійський центральний виконавчий комітет
ЄС	– Європейський Союз
КК	– Кримінальний кодекс
ККУ	– Кримінальний кодекс України 2001 р.
КК 1960 р.	– Кримінальний кодекс України (УРСР) 1960 р.
НКЮ	– Народний комісаріат юстиції
ПВСУ	– Пленум Верховного Суду України
ООН	– Організація Об'єднаних Націй
СРСР	– Союз Радянських Соціалістичних Республік
УРСР	– Українська Радянська Соціалістична Республіка
РНК	– Рада Народних Комісарів
РФ	– Російська Федерація
РРФСР	– Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка
ФРН	– Федеративна Республіка Німеччини

ВСТУП

Актуальність теми дослідження визначається тим, що суспільна небезпечність вчинення злочинів організованими злочинними об'єднаннями є значно підвищеною й стає загрозою для розвитку України як демократичної, соціальної і правової держави з обраним євроінтеграційним курсом. При цьому питання про вчинення злочину організованою групою як кримінально-правовий феномен належить до числа найбільш складних і проблемних як у теорії кримінального права, так і в судово-слідчій практиці.

Проблеми кримінальної відповідальності за злочини, вчинені організованою групою, мають давню історію. Найбільш детальний розгляд цього питання був розпочатий ще в середині XIX ст., де вперше про таке об'єднання згадується у працях таких видатних учених дореволюційного періоду, як Л. С. Білогриць-Котляревський, О. С. Жиряєв, О. Ф. Кістяківський, Г. Є. Колоколов, С. В. Познишев, П. П. Пусторослев, М. Д. Сергієвський, М. С. Таганцев. У радянську добу, а також протягом останніх десятиліть вивченням різних аспектів злочинів, вчинених організованою групою наукові праці присвячували А. А. Арутюнов, В. М. Биков, Ф. Г. Бурчак, А. А. Вознюк, Р. Р. Галиакбаров, Л. Д. Гаухман, П. І. Грішаєв, Н. О. Гуторова, Л. М. Демидова, С. О. Єфремов, Г. П. Жаровська, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, М. Г. Иванов, О. О. Кваша, М. І. Ковальов, А. П. Козлов, М. Й. Коржанський, Г. А. Крігер, О. М. Литвак, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, М. І. Панов, А. А. Піонтковський, В. С. Прохоров, П. Ф. Тельман, А. Н. Трайнін, М. І. Хавронюк, О. М. Царегородцев, С. Д. Шапченко, М. Д. Шаргородський, М. А. Шнейдер, А. В. Шеслер та ін.

У 1996 р. Н. О. Гуторовою була захищена кандидатська дисертація «Вчинення злочину організованою групою осіб (кримінально-правовий аспект)».

Незважаючи на всестороннє розроблення порушеної проблематики в цілому, в наукових працях існують різні погляди на організовану групу й на вчинення нею злочину. Це пояснюється насамперед тим, що переважна кількість наукових робіт була написана на основі радянського кримінального законодавства і стосувалася здебільшого дослідження інституту співучасті. Ця проблема зумовлена ще й політичними та соціально-економічними змінами в суспільстві, а також прийняттям у 2001 р. нового Кримінального кодексу України, в якому з урахуванням досвіду світового співтовариства

були втілені суспільно-економічні й політико-правові процеси, що відбулися на території України. Новелою закону про кримінальну відповідальність є ст. 28 КК, із тексту якої випливають чотири форми співучасті: вчинення злочину групою осіб, вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб, вчинення злочину організованою групою та вчинення злочину злочинною організацією. У ч. 3 ст. 28 КК зазначено, що злочин визнається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи.

Згідно зі статистичними даними МВС України й Державного комітету статистики України за період з 2010 по 2016 рр. в Україні зафіксовано існування 1407 організованих злочинних груп, кількість яких щороку має тенденцію до зростання. Такими злочинними об'єднаннями за вказаний період було вчинено майже 10 тис. злочинів, що стає все більш небезпечною загрозою для суспільства і держави.

Важливість дослідження вчинення злочину організованою групою пояснюється ще й тим, що в науці кримінального права все ще дискусійною залишається низка питань, що стосуються поняття й ознак організованої групи, вчинення такою групою злочину, вироблення критеріїв відмежування цієї форми співучасті від інших. Потребує системного вивчення й історична спадщина проблеми вчинення злочину організованою групою і зарубіжний досвід щодо цього. Існує необхідність і в удосконаленні судової практики, оскільки її аналіз свідчить, що правоохоронні й судові органи припускають-ся істотних помилок при розслідуванні та призначенні покарання за них.

Вищевикладене свідчить про актуальність теми монографії й потребу проведення поглибленого вивчення й подальше розроблення окремих питань, які стосуються організованої групи як специфічної форми співучасті, що характеризується підвищеною суспільною небезпечністю.

Висловлюю щирю вдячність своєму науковому керівнику доктору юридичних наук, професору, професору кафедри кримінального права №1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Демидовій Людмилі Миколаївні за творче натхнення, підтримку та допомогу в підготовці дисертації та цієї праці.

Моя особлива подяка рецензентам доктору юридичних наук, професору, завідувачу кафедри кримінального права і процесу Юридичного інституту

Національного авіаційного університету України Лиховій Софії Яківні та доктору юридичних наук, доценту, завідувачу кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Головкіну Богдану Миколайовичу, а також доктору юридичних наук, професору, академіку НАПрН України, директору Полтавського інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Гуторовій Наталії Олександрівні за конструктивні зауваження, слухні погади, що сприяли покращенню якості цієї роботи.

Окрему подяку хочу висловити колективу кафедри кримінального права №1 та особливо її керівнику, професору Тютюгіну Володимирі Іллічу, які творчо підтримували мене під час проведення монографічного дослідження.

Написанням цієї монографії авторка завдячує своїм батькам, які завжди були поруч зі мною та допомагали у всіх складних ситуаціях.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИЧНІ, ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ ОРГАНІЗОВАНОЮ ГРУПОЮ

§ 1.1. Історія становлення законодавства та наукової думки про вчинення злочину організованою групою до 1917 року

Науковці правильно визначають, що усяке правове положення, що діє в даній державі неодмінно бере витоки із минулого цього народу, а вивчення історії тієї або іншої заборони служить засобом розуміння чинного права¹. Так, якщо вивчається який-небудь юридичний інститут, що існує зараз, як підкреслює М. С. Таганцев, то для правильного його розуміння слід простежити історичну долю його, тобто ті приводи, у силу яких з'явився даний припис, і ті видозміни, яких він зазнав у своєму історичному розвитку².

Такий підхід є виправданим і для дослідження вчинення злочину організованою групою, що передбачає виділення етапів, які характеризували дане об'єднання у різних період її вивчення залежно від становлення та розвитку наукових поглядів, історичних документів та правових актів. Вчені по-різному підходять до питань пов'язаних із періодизацією історії кримінального права та існують різні критерії за якими проводиться дослідження. Наведемо деякі основні під-

¹ Демидова Л. М. Проблеми кримінально-правових відповідальності за заподіяння майнової шкоди в Україні (майнова шкода як злочинний наслідок): теорія, закон, практика : монографія / Л. М. Демидова. – Харків : Право, 2013. – 752 с. – С. 92, 93.

² Таганцев Н. С. Курс уголовного права. Часть Общая / Н. С. Таганцев. – СПб. : Тип. М. М. Спаскулевича, 1974. – Кн. 1. – 324 с. – С. 21.

ходи за якими проводиться класифікація етапів. Можемо їх згрупувати у три групи: (а) період розвитку української державності; (б) цивілізаційний період, який характеризується розвитком релігійних, культурних, ідеологічних традицій і цінностей; (в) період розвитку науки кримінального права та законодавства. Більшість науковців виокремлюють етапи залежно від розвитку державності на території України, так П. Л. Фріс запропонував наступну періодизацію кримінального права, зокрема: (1) період Київської Русі і феодалної розробленості (IX – середина XI ст.); (2) період козацької держави (середина XVII–XVIII ст. , від Богдана Хмельницького до Кирила Розумовського); (3) період творення Української незалежної держави (1917–1922 рр.); (4) період кримінального законодавства Української РСР (1917–1991 рр.); (5) період незалежної Української держави до прийняття Кримінального Кодексу України (1991–2001 рр.); (6) сучасний період – після прийняття КК і до сьогодні¹. Не можемо погодитися із таким поділом оскільки із поля зору науковця випав цілий етап в історії, у який кримінальне право України продовжувало свій розвиток, тому запропонована періодизація є не повною. Прихильником цивілізаційного підходу є П. П. Музиченко, який виокремлював наступні етапи: 1) державність та право Київської Русі (VI – початок XIII); 2) Галицько-Волинське князівство (перша половина XIII – друга половина XIV); 3) українська державність та право у литовсько-руську добу (друга половина XIV – друга половина XVI); 4) українські землі під владою Речі Посполитої (друга половина XVI – перша половина XVII); 5) українська держава та право у роки Визвольної доби (1648–1654 рр.); 6) українська державність під іноземною зверхністю (друга половина XVII – XVIII ст.); 7) Україна під імперською окупацією (XIX – початок XX ст.); 8) відродження Української держави (березень 1917 – квітень 1918 р.); 9) Українська Гетьманська держава (квітень – листопад 1918 р.); 10) Українська Народна Республіка часів Директорії (листопад 1918 – листопад 1920 рр.); 11) Західноукраїнська Народна Республіка (1918–1923 рр.); 12) формування радянської державності в Україні (1917–1920 рр.); 13) соціалістична державність і право в Україні (1921–1929 рр.); 14) держава і право України в період панування тоталітарного режиму (1929–1938 рр.); 15) держава і право України в роки Другої світової війни (1939–

¹ Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми / П. Л. Фріс. – Київ : Атіка, 2005. – 332 с. С. 67, 68.

1945 рр.); 16) держава і право України в перші повоєнні роки і в період десталінізації (1945 – перша половина 60-х рр. ХХ ст.); 17) держава і право України в період неототалітарного режиму (середина 60-х – середина 80-х рр.); 18) держава і право України періоду перебудови (1985–1991 рр.); 19) держава і право України на сучасному етапі (з 1991 р.)¹. Відповідно до третього підходу, що характеризує розвиток науки і законодавства кримінального права О. Ф. Кістяківський виділяє такі етапи: (а) зародження науки кримінального права у давніх греків і римлян; (б) відродження науки кримінального права в Італії; (в) розвиток науки кримінального права у Німеччині ХVІІІ ст.; (г) розвиток кримінально-правової науки Монтеск'є та Беккарія; (д) перебіг науки кримінального права наприкінці ХVІІІ–ХІХ ст.²

Із урахуванням зазначених підходів, вважаємо за доцільне вивчення вчинення злочину організованою групою провести з урахуванням історичного аспекту, що дозволить визначити основні тенденції зародження даного об'єднання, його передумови та з урахуванням цього провести прогнозування його подальшого розвитку. Розпочнемо з перших законодавчих актів, що були прийняті на території першого державного утворення на території України – Київської Русі. Вважаємо, що дослідження цього об'єднання можна зосередити у межах таких періодів як: (1) вчинення злочину організованою групою у дорадянську добу до 1917 р.; (2) у радянську добу з 1917 р. до прийняття КК 2001 р.; (3) від прийняття КК 2001 р. і до сьогодні (даний період буде розглянуто у 2 розділі).

Вчинення злочину організованою групою за законодавством до 1917 р., а саме дорадянської доби, було досліджено у працях таких учених, як С. І. Баршев³, Л. С. Белогриць-Котляревський⁴, С. М. Бу-

¹ Музиченко П. П. Історія держави і права України : навч. посіб. / П. П. Музиченко. – 5-те вид., виправ. і допов. – Київ : Знання, КОО, 2006. – 437 с. – С. 15–16.

² Кістяковский А. Ф. Элементарный учебник общего уголовного права с подробным изложением начала русского уголовного законодательства. Часть общая / А. Ф. Кістяковский. – Репр. изд., 3-е изд., печ. без перемен со 2-го. – Киев : Изд. Ф. А. Иогансона, 1891. – 866 с. – С. 90.

³ Баршев С. Общие начала теории и законодательства о преступлениях и наказаниях : в 2 разд. / С. Баршев. – М. : Универ. тип., 1841. – 269 с.

⁴ Белогриць-Котляревский Л. С. Учебник Русского уголовного права. Общая и Особенная части / Л. С. Белогриць-Котляревский ; орд. проф. Ун-та Св. Владимира. – Киев ; СПб. ; Харьков : Южно-Русское книгоизд. Ф. А. Иогансона, Типо-литогр. И. И. Чоколова, 1903. – [2], IV, 618, II с.

дзинський¹, О. І. Горегляд², П. М. Гуляєв³, О. С. Жиряєв⁴, А. В. Лохвицький⁵, О. Ф. Кістяківський⁶, Г. Є. Колоколов⁷, М. Д. Сергєєвський⁸, В. Д. Спасович⁹, М. С. Таганцев¹⁰, І. Я. Фойницький¹¹ та ін. Проте, дослідження ними поняття «організована група» не було предметом їх самостійного комплексного вивчення й було розглянуто частково. На сьогодні аналіз зазначеного питання є актуальним, він дозволить установити особливості й умови зародження організованої групи як форми¹² співучасті.

Окремі прояви організованої злочинності мали місце в різні історичні часи – і в дореволюційній Росії, і на теренах держав, у складі яких перебувала свого часу Україна, й у Радянському Союзі¹³.

У кримінальному законодавстві України існують змішані елементи національної самобутності з елементами запозиченого, воно за-

¹ Будзинский С. Начала уголовного права / С. Будзинский. – Варшава : Тип. И. Яворского, 1870. – XI с. – 361 с.

² Горегляд О. Опыт начертания российского уголовного права / О. Горегляд. – СПб. : Тип. И. Иоаннесова, 1815. – 247 с.

³ Гуляев П. Российское уголовное право / П. Гуляев. – М. : Тип. П. Кузнецова, 1826. – 166 с.

⁴ Жиряев А. С. О стечении нескольких преступников при одном и том же преступлении : соч. , напис. для получения степ. магистра уголов. права исправляющим должность э.-орд. проф. в Имп. Дерпт. ун-те А. Жиряевым / А. С. Жиряев. – Тип. Г. Лакманна, 1850. – 145 с.

⁵ Лохвицкий А. Курс русского уголовного права / А. Лохвицкий. – СПб. : Тип. Правительств. Сената, 1867. – 662 с.

⁶ Кистяковский А. Ф. Элементарный учебник общего уголовного права с подробным изложением начала русского законодательства. Часть общая / А. Ф. Кистяковский. – Репр. изд., 3-е изд., печ. без перемен со 2-го. – Киев : Изд. Ф. А. Иогансона, 1891. – 866 с.

⁷ Колоколов Г. О. Соучастие в преступлении (О соучастии вообще и о подстрекательстве в частности) / Г. О. Колоколов. – М. : Univ. тип., 1881. – 215 с.

⁸ Русское уголовное право. Часть общая : пособие к лекциям / Н. Д. Сергеевский. – Изд. 3-е. – СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1896. – 378 с.

⁹ Спасович В. Учебник уголовного права / В. Спасович. – СПб. : В тип. Юсафата Огризко, 1863. – Т. 1, вып. 1. – 428 с.

¹⁰ Таганцев Н. С. Курс русского уголовного права. Часть общая / Н. С. Таганцев. – СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1878. – Кн. 1: Учение о преступлении. – 324+174 с.

¹¹ Фойницкий И. Уголовно-правовая доктрина о соучастии / И. Фойницкий // Юридический вестник. – 1891. – Т. 7, кн. 1. – С. 3–28.

¹² Питання про форми й види співучасті є дискусійним у науці кримінального права. У кримінальному праві XIX ст. у співучасті виділялись не форми, а види.

¹³ Сфремов С. Організовані злочинні угруповання в теорії вітчизняного кримінального права / С. Сфремов // Вісник прокуратури. – 2001. – № 3. – С. 28–34. – С. 29.

вжди розвивалося під певним впливом інших країн. Найбільший відчутний вплив на сучасне кримінальне право України, поза всякого сумніву, мало російське кримінальне право, а згодом – радянське. Проте російське право, а до цього – право Московської Русі мало одним зі своїх витоків право Київської Русі, тобто Руську Правду і князівські статuti, які згодом значно вплинули на формування законодавства Росії, Литви й Польщі¹.

На кожному етапі розвитку людської цивілізації злочинні посягання, здійснені декількома суб'єктами, сприймалися як більш небезпечні порівняно зі схожими, вчиненими однією особою. Об'єктом таких злочинів завжди були найважливіші соціальні цінності. Серед багатосуб'єктних злочинів виділяються такі, що характеризуються об'єднанням фізичних осіб з притаманною внутрішньою спільністю, що сприяє більш точному і швидкому досягненню злочинної мети, тривалості злочинної діяльності, ретельному приховуванню підготовки й вчинення злочинних дій. Такі злочинні об'єднання неодноразово були предметом наукових досліджень і жвавих дискусій у середовищі вчених.

Перші згадки про вчинення злочину організованою групою, що мають змістовну схожість з сучасним змістом цього поняття мали місце ще в давніх пам'ятках права. Період до прийняття Руської Правди характеризується частими спробами врегулювати суспільні і правові відносини держави, особливо в міжнародній сфері. Найбільш ранньою письмовою пам'яткою давньоруського права, що містила кримінально-правові норми, був Договір київського князя Олега з Візантією 911 р., у ст. 7 якого встановлювалася відповідальність за насильницьке групове привласнення чужої речі. Кожен з учасників групи незалежно від ступеня участі у вчиненні злочину, ніс однакову відповідальність як співвиконавець і повинен був відшкодувати завдані збитки в потрійному розмірі².

¹ *Хавронюк М. І.* Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: монографія / М. І. Хавронюк. – Київ: Юристконсульт, 2006. – 1048 с. – С. 13, 49.

² *Памятники русского права* / [сост.: А. А. Зимин; ред. С. В. Юшков]. – М.: Госюриздат, 1952. – Вып. 1: Памятники права Киевского государства (X–XII вв.). – 260 с. – С. 115.

Дослідники, порушеного нами питання, вказують, що саме Руська Правда, яка виникла не пізніше 1054 р., а також Просторова, підготовлена не раніше 1113 р., і Скорочена, що становила собою редакцію попередньої і сягає середини XV ст., є основними давньоруськими джерелами світського писаного права в сучасній юридичній літературі. Коротка Руська Правда, що за своїм науковим та історичним значенням справедливо вважається пам'яткою XI–XII ст., у ті часи була офіційним актом, який включав норми різних галузей права і в першу чергу кримінального¹. Зокрема, у статтях 41 і 42 Руської Правди вказується на відповідальність групи осіб за вчинення крадіжки, уперше допускається можливість групового вчинення злочину: «якщо хтось краде худобу із хліва чи будинку, то, якщо здійснив крадіжку один, платити йому 3 гривні 30 кун, якщо злодіїв було декілька, то кожен платить 3 гривні і 30 кун, якщо злодіїв було багато, то всім платити по 3 гривні і 30 кун»². Руська Правда, безсумнівно, відтворює низку найдавніших народних правових звичаїв, що лягли в основу князівських статутів і судових рішень. До того ж, приклад більш суворого покарання за посягання, вчинені декількома особами, закріплені в цій пам'ятці кримінального законодавства, знайшов своє відображення і в законах, які приймалися пізніше.

За твердженням дослідників, право Київської Русі залишалося чинним і в часи феодальної роздробленості й частково у період її подолання та нової централізації земель. У XII–XIV ст. з'являються нові редакції Руської Правди, проте це було не нове законодавство, а часткова кодифікація. Зокрема, у князівстві Галицько-Волинському, Великому князівстві Литовському застосовувані норми права зберігали схожість із загальними принципами й інститутами права Київської Русі³.

У другій половині XIV ст. (після визволення українських земель) розпочався тривалий процес інкорпорації земель тогочасної України до складу Литовської держави й Речі Посполитої, що позна-

¹ *Российское законодательство X–XX веков* : в 9 т. / под общ. ред. О. И. Чистякова. – М. : Юрид. лит., 1984. – Т. 1: Законодательство Древней Руси / отв. ред. тома В. Л. Янин. – 432 с. – С. 28.

² *Андрусишин Б. І.* Пам'ятки історії держави і права України. Київська Русь : навч. вид. / Б. І. Андрусишин, А. М. Гуз ; Київ. НПУ ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2003. – 60 с. – С. 37.

³ *Демидова Л. М.* Проблеми кримінально-правових відповідальності за заподіяння майнової шкоди в Україні (майнова шкода як злочинний наслідок): теорія, закон, практика : монографія / Л. М. Демидова. – Харків : Право, 2013. – 752 с. – С. 111, 112.

чилося і на правовій системі. У цей період і протягом декількох століть народ, який мешкав на території сучасної України, жив за різноманітними нормативними документами¹. В умовах цього складного політичного становища на території українських земель, що перебували у складі Польщі й Литви, сформувалася досить строката система правових джерел. У Галичині у складі Польського королівства до 1434 р. правові відносини регулювалися джерелами права колишньої Галицько-Волинської держави, українським звичаєвим правом, скороченою редакцією Руської Правди, грамотами галицько-волинських князів, збірниками магдебурзького права. У Литовській державі, зокрема, в українських землях, деякий час джерелами права були Руська Правда й руське звичаєве право², пізніше (у XVI ст.) на території Великого князівства Литовського правові норми були об'єднані у зводах законів – Статутах 1529, 1566 і 1588 років.

Усі Литовські статuti у своїх положеннях передбачали можливість вчинення злочину декількома особами. Так, у першому статуті, прийнятому в 1529 р., відповідальність за груповий злочин вказувалася в статті 8 роз. VII, у якому зазначалось: «...якби декілька осіб було притягнуто до суду за вбивство одного шляхтича, то тільки вбивцю має бути засуджено за таке вбивство...»³. Проте цей документ детально не регламентував відповідальність за групове вчинення злочину та не розглядав форми співучасті. У Литовському статуті 1566 р. вчинення злочинів у співучасті були обставиною, що обтяжують кримінальну відповідальність, всі співучасники підлягали рівному покаранню за вчинений злочин⁴. У Литовському Статуті 1588 р. покарання визначалося залежно від ступеня участі особи у вчиненні злочину. Цей акт вирізняв просту співучасть, коли всі співучасники є виконавцями злочину, і складну, у якій були як підбурювачі, так

¹ Музиченко П. П. Історія держави і права України : навч. посіб. / П. П. Музиченко. – Київ : Знання, 2001. – 642 с. – С. 91, 92.

² Бойко І. Й. Польське право як важливе джерело Статутів Великого князівства Литовського (1529–1588 рр.) / І. Й. Бойко // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. – Одеса, 2009. – Вип. 33. – С. 33–34.

³ Статути Великого князівства Литовського : у 3 т. / [за ред.: С. Ківалов, П. Музиченко, А. Паньков]. – Одеса : Юрид. літ., 2002. – Т. 1 : Статут Великого князівства Литовського 1529 року. – 464 с. – С. 255.

⁴ Стрелковська Ю. О. Маргінальні групи в структурі організованої злочинності: кримінологічне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ю. О. Стрелковська ; Одес. юрид. акад. України. – Одеса, 2008. – 20 с. – С. 523.

і виконавці, а також інші співучасники¹. Як бачимо, розглянуті Литовські Статути мали велике значення для розвитку кримінального права в питаннях щодо співучасті у злочині, однак не містили положень про форми співучасті та організовану групу.

Окрім Литовських Статутів в Україні традиційним було застосування джерел магдебурзького права. Ні в Саксонському Зерцалі, ні в «Порядку» Б. Троїцького (1559 р.), що був викладом магдебурзького права, як і в інших нормативних актах того часу, не містилося загальних норм про співучасть у злочині, про види співучасників і не виділялися форми співучасті².

На особливу увагу заслуговує вивчення українського права другої половини XVII ст., оскільки саме на цей період припадає процес становлення національної державно-правової системи України. Кримінально-правові норми гетьманських універсалів спираються на такі правові джерела Української держави: Зборівські статті 1649 р. і привілеї польських королів, а з 1654 р. – Переяславсько-Московські статті й царські грамоти, Артикули (статті) Війська Запорозького 1648 р., козацькі військові звичаї й постанови старшинських рад³. Покарання посідало основне місце в політиці Української держави середини XVII ст. у боротьбі зі злочинністю. Міра покарання далеко не завжди залежала від характеру й тяжкості злочину. Основним критерієм її встановлення були: станова належність злочинця й потерпілого, вчинення злочину одноособово чи у складі групи, уперше чи повторно (рецидив). У разі вчинення злочину у складі групи міра покарання могла бути однаковою для всіх її членів. Покарання залежало й від суб'єктивної сторони злочину: умислу чи необережності, мотивів і мети злочину – «водлуг заслуг и учинку своего»⁴.

¹ *Малиновский И.* Учение о преступлении по Литовскому Статуту науч. изд. / И. Малиновский. – Репр. воспроизведение изд. – Киев : Тип. императ. ун-та св. Владимира, 1894. – 171 с. – С. 42.

² *Саксонское Зерцало.* Памятник, комментарии, исследования / [отв. ред. В. М. Ко-рецкий]. – М. : Наука, 1985. – 272 с. – с. 55.

³ *Козаченко А.* Злочини і покарання в Україні-Гетьманщині за універсалами Богдана Хмельницького (1648–1657 рр.) / А. Козаченко // Вісник Академії правових наук України : зб. наук. пр. – Харків, 2003. – №4. – С. 120–126. – С. 124.

⁴ *Універсали Богдана Хмельницького. 1648–1657* / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України ; упоряд.: І. Крип'якевич, І. Бутич ; ред. кол. В. Смолій [та ін.]. – Київ : Альтернативи, 1998. – 383 с. – С. 219.

Із входженням у 1654 р. значної частини України – Лівобережної й частини Правобережної – до складу Російської держави як автономної адміністративно-територіальної одиниці за населенням зберігалося право користуватися своїми традиційними юридичними нормами. Однак останні часто суперечили одна одній, дублювались або не відповідали суспільним відносинам, що зумовило необхідність їх подальшої кодифікації. Наприкінці XVIII ст. на території Гетьманщини у зв'язку з ліквідацією її політичної і правової автономії починає поступово поширюватися російське імператорське законодавство, основним джерелом якого було Соборне Уложення царя Олексія Михайловича (1649 р.). Проте жодних спеціальних правил призначення покарання співучасникам злочину в ньому не закріплювалося. Міра покарання визначалася конкретною статтею про кримінально-правову заборону. Вивчення Уложення дозволяє зробити висновок, що всі співучасники підлягали однаковій відповідальності¹, за винятком 2-х випадків: (а) коли йшлося про вчинення службового підроблення у складній формі співучасті, виконавець злочину підлягав більш суворій відповідальності порівняно з підбурювачем («...складення подячним за наказом дяка неправильного судного списку каралося відрубанням йому руки, а дяка били кнутом») – ст. 12 гл. X; і (б) за розбійний напад на чуже володіння, вчинений групою осіб («той, хто із співвиконавців заподіяв смерть господареві, членам його сім'ї чи слугам, підлягав смертній карі, а «товариші» його – тілесно-му покаранню кнутом і заслання») – ст. 198 гл. X².

Кримінальне законодавство епохи Петра I представлено двома актами – Військовим артикулом (1715 р.) і Морським статутом (1720 р.). З огляду на сучасність найбільший інтерес становить Військовий артикул. Характеризуючи цей нормативно-правовий документ, необхідно відзначити, що тогочасному законодавству не був відомий інститут співучасті в його сучасному розумінні, а все здійснене співучасниками розглядалося як вчинення декількох

¹ *Гриниха І.* Регламентация відповідальності виконавця та співвиконавця злочину в історії вітчизняного кримінального законодавства / І. Гриниха // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2009. – Вип. 49. – С. 218–228. – С. 225.

² *Памятники русского права.* – М. : Госюриздат, 1957. – Вип. 6 : Соборное Уложение царя Алексея Михайловича 1649 года / [ред. К. А. Софроненко]. – 503 с. – С. 89, 123.

самостійних злочинів¹. Призначення покарання для співучасників встановлювалось однакове, незалежно від їх ролі у вчиненні злочину, так, згідно з арт. 185 «...кто людей на пути, и улицах вооруженною рукою нападет, и оных силою ограбит или побьет, поранит или умертвит, оного купно с теми, которые при нем были и помогали, колесовать и на колеса тела их потом положить» та арт. 189 «...ежели многие вкупе в воровстве пойманы будут, те все, хотя их много или мало, всяк так наказан будет, яко бы един все воровство учинил»².

Наступним законодавчим результатом цього періоду став юридичний акт «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743 р.), хоча законодавчої сили він так і не отримав. У ньому питання, пов'язані з регулюванням відповідальності співучасників злочину, вирішувались аналогічно з Литовським Статутом 1588 р.³ Додамо, що в 1782 р. Катерина II підписала Статут благочинства або поліцейський, який містив низку кримінально-правових норм, які регламентували питання співучасті у злочині. Згідно з названим актом такі діяння, як «учинение скопа» (п. 6 ст. 272), «учинение челобитья или прошение или донос скопом или заговором» (п. 7 ст. 272) зобов'язував органи влади брати винних під варту й направляти до суду: («того имать под стражу, и отослать к суду»)⁴.

На західноукраїнських землях (зокрема, на Закарпатті), які у другій половині XVIII ст. фактично перебували під владою Угорщини, застосовувалось Угорське кримінальне уложення про злочини і проступки (1879 р.). У цьому законодавчому акті інституту співучасті було присвячено окремий розд. V Загальних положень. Так, у параграфах 130–133 було передбачалася відповідальність за створення організації для верховної зради, всі члени такого об'єднання роз-

¹ *Вереша П. В.* Співучасть у злочині : наук.-практ. посіб. / П. В. Вереша. – Київ : Алерта, 2014. – 56 с. – С. 7, 8.

² *Артикул военский 26 апреля 1715 г.* [Электронный ресурс] // Юридическая Россия : федер. прав. портал (в.3.2). – Режим доступа: <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1118427> (дата обращения: 29.11.2016). – Загл. с экрана.

³ *Права, по которым судится малороссийский народ* / под ред. А. Ф. Кистяковского. – Киев : Унив. тип. (И. И. Завадзкого), 1879. – 1063 с. – С. 26.

⁴ *Указ Екатерины II «Устав Благочиния или Полицейский» от 8 апреля 1782 г.* // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649–1825 гг. : в 45 т. – СПб., 1830. – Т. XXI : 1781–1783, № 15379. – С. 461–488.

глядалися як виконавці незалежно від фактично виконуваних ними ролей¹.

Наступний історичний етап відіграв доволі вагомий роль у розвитку вчення про співучасть у злочині. У часи правління Миколи I розпочато роботу із систематизації законодавства Російської імперії. Спеціальні постанови про співучасть у злочині з'явилися після видання Уложення про покарання кримінальні та виправні (1845 р.), в якому передбачалася підвищена кримінальна відповідальність за вчинення таких злочинних дій. У його нормах статей 13–15 3 розділу 1 глави і статей 123–129 2 розділу 3 глави йшлося про співучасть². Цей нормативно-правовий акт розрізняв 2 форми співучасті – за попередньою змовою і без такої змови; залежності від останньої визначалися види співучасників. Так, у злочині, вчиненому без попередньої змови, відповідно до ст. 14 виділялись: (а) «особи, які розпоряджались та керували діями інших, а також приступили до дій раніше інших або ж безпосередньо вчинили злочин», і (б) «ті, які безпосередньо допомагали головним винним у вчиненні злочину, а також ті особи, які надавали засоби для вчинення злочину або усунули перешкоди, що виникли на шляху його вчинення». У злочині, вчиненому особами за попередньою змовою, згідно зі ст. 15 виділялись організатори, спільники, виконавці, підмовники (у сучасному розумінні – підбурювачі й пособники). У статтях 123–129 Загальної частини Уложення містилися правила визначення покарання співучасникам злочину. Крім цього, правила призначення покарання останнім передбачалися й у низці статей Особливої частини Уложення. Наприклад, у ст. 1633 Уложення встановлювалося, що «за розбій, вчинений зграєю, у складі, який утворений для цього або взагалі для злочинів цього виду «...керівники і головні винні зазнають позбавлення прав та каторжні роботи на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти, а інші від десяти до дванадцяти років»³. Іншими словами, у нормах цих статей установ-

¹ *Хрестоматія з історії держави і права України* : у 2 т. / [уклад.: В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; ред. В. Д. Гончаренко]. – Київ : Ін Юре, 2000 – Т. 1 : 3 найдавніших часів до початку ХХ ст. – 472 с. – С. 410.

² *Российское законодательство X–XX веков* : в 9 т. / под общ. ред. О. И. Чистякова. – М. : Юрид. лит., 1988. – Т. 6 : Законодательство первой половины XIX века / отв. ред. тома О. И. Чистяков. – 512 с. – С. 175, 177.

³ *Таганцев Н. С. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года* / Н. С. Таганцев. – 5-е изд., доп. – СПб. : Тип. М. Стасюлевича, 1886. – 716 с. – С. 452.

лювався принцип диференціації відповідальності залежно від видів співучасників злочину.

Разом із тим, в Особливій частині цього правового акту містилися норми, що передбачали види спільної злочинної діяльності, які були за рамками інституту співучасті. Так, ст. 271 визначала відповідальність «за бунт проти влади верховної», під яким розумілося повстання скопом і зговором. В Уложенні не наводилося визначення поняття «скоп», проте було очевидним, що під ним розумілося здійснення злочину великою за чисельністю групою осіб, званої «натовпом». Вчинення злочину натовпом розглядалася як більш небезпечне порівняно з учинення злочину поодинці або у співучасті, передбаченому статтями 13–15 Уложення. Це пояснювалося тим, що індивіди в даному об'єднанні набувають свідомості своєї чисельності й особливої сили, що полегшує зростання незмінних і насильницьких прагнень. Статті 347–353 Уложення установлювали відповідальність за створення різного роду таємних товариств та участі в них. За цими статтями покаранню підлягали як особи, які були засновниками й керівниками таємних товариств, так і члени останніх, які були обізнані про цілі діяльності, а також особи, яким було відомо про наявність товариств і які не повідомили про них урядові за наявності такої можливості. Відповідно до ст. 347 найбільш суворого покарання зазнавали особи, визнані засновниками, керівниками таємних товариств, а також їх члени¹.

У зв'язку зі збільшенням кількості таємних товариств постала потреба в посиленні боротьби з такими угрупованнями, що призвело до прийняття в березні 1867 р. нового закону, який, з одного боку, більш чітко, а з другого – більш широко сформулював відповідальність за створення товариств, що мали не лише політичний, а й соціальний характер. Була встановлена відповідальність для об'єднань, дозволених урядом, але які ухилялися від визначених у дозволі цілей. Як зазначалося в законі, репресіям підлягали ті, що мають за мету шкідливі для державного благоустрою й суспільної моральності зборища, збори, сходки, громади, товариства, гуртки, артілі та ін.

У результаті внесених до Уложення 1845 р. змін і доповнень зміст документа змінився, і в Особливій частині з'явилася норма, що перед-

¹ Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. – СПб. : В Тип. Второго Отд-ния Собствен. Его Императ. Величества Канцелярии, 1845. – IV, 898 с.